

67-72-83/2
17.11.2020

До спеціалізованої вченої ради Д 35.052.19
Національного університету «Львівська політехніка»
79008, м. Львів,
Вул. Князя Романа, 1-3

ВІДГУК
офіційного опонента кандидата юридичних наук
ІВАНУСИ ЗОРЯНИ ЗЕНОНІВНИ
на дисертацію
ЮРІЙЧУК ОЛЕНИ ОРЕСТІВНИ
«Правовий мультикультуралізм: аксіологічний вимір»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
за спеціальністю 12.00.12 – філософія права

Актуальність теми. Тема дисертації О.О. Юрійчук «Правовий мультикультуралізм: аксіологічний вимір» є надзвичайно актуальною. Це насамперед визначається тим, що в сучасному глобалізаційному світі проблема співіснування різних культур набуває особливого значення, зумовлено це об'єктивними процесам, які спричинені відкритістю кордонів та постійною жвавою міграцією трудових ресурсів, все це ставить вимогу, щодо формування нових дієвих правил поведінки усіх суб'єктів соціальної взаємодії. Разом з тим зрозуміло наступне, що дослідження буття мультикультурного співіснування, виокремлення його історичної й соціальної природи, прогнозування майбутніх перспектив і врахування ризиків мультикультурної стратегії суспільного розвитку набуває все більшої актуальності. Однак, не залишаємо поза увагою активне наукове та суспільне обговорення даної проблематики, саме поняття правового мультикультуралізму на жаль не набуло чіткого розуміння та визначення. Причиною цього є недостатня визначеність самої соціальної реальності, яку мультикультуралізм покликаний пояснювати.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Як засвідчує здобувач (ст. 14) тема дисертації узгоджується з Основними науковими напрямами та найважливішими проблемами фундаментальних

досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2014-2018 роки, затвердженими постановою Президії НАН України від 20.12.2013 №179, а також безпосередньо пов'язана з науково-дослідною роботою кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка» «Філософські та теоретичні концепції держави і права» (державний реєстраційний номер 0113U001356).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації та авторефераті, їх достовірність. Проаналізувавши дисертаційну роботу можемо стверджувати, що достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації та авторефераті засвідчені використанням теоретичних здобутків провідних учених, які спеціалізуються в означеній проблематиці.

Чимала джерельна база (302 позиції), розміщена на 24-ти сторінках тексту (с. 201–225 дисертації), є більш ніж достатньою для розкриття авторського бачення задекларованої проблеми та демонстрації новизни дисертаційної роботи.

Дисертація, автореферат та публікації за темою дослідження свідчать, що авторка провела ґрунтовне наукове дослідження. На основі застосування системи методів та вивчення існуючих ідей і категорій, вона виокремила мету (с. 14), котра полягає у визначенні і філософсько-правовому аналізі правового мультикультуралізму та його аксіологічного виміру, що і зумовило концепцію наукової роботи.

Відповідно до поставленої мети чітко **сформульовані завдання дослідження**, що дають змогу розкрити зміст дисертаційної роботи, а саме: окреслити історію становлення поняття правового мультикультуралізму; визначити методологію, яка буде відповідною до предмета дослідження; встановити етапи розвитку основоположних ідей правового мультикультуралізму; здійснити концептуальну характеристику поняття

правового мультикультуралізму, охарактеризувати його поняття, ознаки, принципи та функції; визначити місце права та суспільної моралі в контексті правового мультикультуралізму; провести класифікацію правових культур, виявити основні тенденції їх розвитку; розкрити істотні риси філософсько-правової ідеї людиноцентризму; виявити особливості правової самобутності нації та її роль у розвитку правового мультикультуралізму; окреслити поняття толерантності, його види, а також встановити основні форми толерантного співіснування всередині мультикультурного суспільства.

Автореферат дисертаційної роботи належно відображає її основний зміст і відповідає встановленим вимогам.

Аналіз змісту дисертації дає підстави для висновку про те, що це самостійне, аргументоване, авторське дослідження. Структура дисертації свідчить про обізнаність дисертантки із теоретичними і практичними проблемами досліджуваної проблематики, що безпосередньо позначилося на належному рівні обґрунтованості виконаного дослідження.

Основні наукові результати дисертаційної роботи мають наукову новизну, є вагомими і полягають насамперед у тому, що автором:

вперше:

– запропоновано авторське поняття правового мультикультуралізму як теорії, яка спрямована на визнання існування в межах певного відкритого суспільного прошарку культурно відмінних груп, дії яких спрямовані на збереження та розвиток своєї самобутності та, водночас, дотримання у міжкультурних відносинах принципів рівності, толерантності, взаємоповаги і людиноцентризму;

– обґрунтовано та систематизовано основні ознаки правового мультикультуралізму: прагнення до об'єднання правової концепції справедливості та пріоритету прав людини з колективними правами; унормування співіснування в одному суспільстві різних культурних груп; підтримання прагнення культурних меншин до повної участі у всіх головних інституціях; утвердження ліберальної рівності між культурними групами та

прав індивідів на вибір своєї ідентичності; обумовлення толерантної поведінки держави щодо інших групових меншин; утвердження права індивіда до культурної приналежності та сприяння розвитку його самосвідомості; ґрунтування на моральному обов'язку визнання різноманітних уявлень про благо у суспільстві.

– на основі аналізу сучасного стану правових культур охарактеризовано головні тенденції їх розвитку, що охоплюють визнання важливості внутрішнього відновлення традицій правової думки та адаптації до нових умов статичних правових культур; заохочення історичної пам'яті стосовно правових традицій та правових культур; схвалення внутрішніх розбіжностей та розуміння важливості взаємопроникності правових культур; актуалізація ціннісних орієнтирів правових культур.

– розкрито ціннісний аспект правової самобутності нації у контексті правового мультикультуралізму на основі того, що усвідомленню нацією своєї самостійності, незалежності та неповторності сприяють розуміння національної ідеї як феномену духовної культури та основи державотворення, культурної самобутності як форми репрезентації та виокремлення себе на полікультурній, міжнародній арені, а також оригінальних правових цінностей, які є основним фактором у процесі формування нації як системного витвору;

удосконалено:

– філософсько-правові підходи до осмислення аксіологічного аспекту правового мультикультуралізму;

– сутнісно-змістовні особливості правового мультикультуралізму;

– трактування толерантності як основи форм взаємодії мультикультурного суспільства;

набули подальшого розвитку:

– основоположні ідеї правового мультикультуралізму у контексті науки філософії права;

– особливості реалізації правового мультикультуралізму у правотворчій, правозастосовній, правотлумачній і правореалізаційній діяльності (с. 17-18 дисертацій).

Значущість результатів дослідження для науки і практики визначається тим, що запропоновані й обґрунтовані в дисертації наукові положення, висновки та пропозиції можуть бути використані у:

правозастосовній діяльності – для узгодження практики застосування нормативно-правових актів з основоположними правовими і загальнолюдськими цінностями (*довідка про впровадження в практичну діяльність результатів дисертаційного дослідження Коломийської районної ради від 08.11.2018 № 15*);

науково-дослідній сфері – для подальшого філософсько-правового аналізу правового мультикультуралізму та його аксіологічного виміру;

педагогічній діяльності – під час підготовки бакалаврських кваліфікаційних робіт, викладання дисциплін «Теорія держави і права», «Філософія права» (*довідка про використання в навчальному процесі результатів наукового дослідження, видана Національним університетом «Львівська політехніка» від 22.11.2018 № 67-01-2049*).

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому. Вдалим загалом слід вважати план дисертаційного дослідження. Він охоплює вступ, три розділи, які об'єднують дев'ять підрозділів, висновки, список використаних джерел та додатки. Представлена авторкою до захисту дисертація має загальний обсяг – 227 сторінок з яких: 191 сторінка – основний текст, 24 сторінки – список використаних джерел.

Зміст дисертації та його автореферату дає підстави стверджувати, що поставлена мета дослідження була досягнута. Задекларовані у роботі завдання висвітлено достатньо повно з належною аргументацією положень та висновків, які містяться в роботі та винесені авторкою на захист.

Серед позитивних моментів наукового дослідження слід відзначити професійно дбайливий виклад матеріалу. Подбала дисертантка про логічність і

чіткість висновків, демонструючи свою повагу до опонентів, їхніх думок. На підставі проведеної концептуальної характеристики правового мультикультуралізму у роботі наведено авторське визначення поняття як теорії, яка спрямована на визнання існування в межах певного відкритого суспільного прошарку культурно відмінних груп, дії яких спрямовані на збереження та розвиток своєї самобутності та, водночас, дотримання у міжкультурних відносинах принципів рівності, толерантності, взаємоповаги і людиноцентризму. Проаналізовано роль права та суспільної моралі у контексті правового мультикультуралізму. Доведено, що на розвиток правового мультикультуралізму великий вплив мали ідейно-світоглядні принципи римського права в поєднанні з набутками античності. У контексті правового мультикультуралізму з'ясовано, що проблема людини та її духовності є спричинені осмисленням екзистенційності впродовж різних епох, тому для кращого втілення філософсько-правової теорії мультикультуралізму важливим є максимальне втілення людиноцентричних світоглядних поглядів на основі самобутньої, стійкої правової нації.

Водночас розглянуте дисертаційне дослідження, як і кожна теоретично насичена і концептуально складна наукова праця, містить окремі дискусійні положення, які потребують уточнень та роз'яснень проблемного і термінологічного характеру:

1. На ст. 73-98 розділу 2.2 дисертації авторка проводить аналіз реалізації концептуальних характеристик правового мультикультуралізму. Зазначаючи, що мультикультуралізм у філософсько-правовому контексті представляє собою достатньо широке поняття, авторка пропонує за основу наступне авторське визначення поняття правового мультикультуралізму: «...як теорії, яка спрямована на визнання існування в межах певного відкритого суспільного прошарку культурно відмінних груп, дії яких спрямовані на збереження та розвиток своєї самобутності та, водночас, дотримання у міжкультурних відносинах принципів рівності, толерантності, взаємоповаги і людиноцентризму» (стор. 87).

Найбільш поширеною помилкою є інтерпретація мультикультуралізму як вузько направленої критики етноцентризму, в той час як феномен мультикультуралізму не є обмежений інтересами тільки етнічних меншин: теорія мультикультуралізму включає також у себе захист та підтримку будь-яких соціальних груп, що займають підлегле положення в суспільстві. Тому, доцільно було б більш ґрунтовно охарактеризувати особливості політики мультикультуралізму в сучасному суспільстві. Особливу увагу приділити наслідкам впровадження політики мультикультуралізму та необхідності пошуку альтернативного врегулювання міжетнічних відносин в межах багатокультурного соціуму, виявити потенціал мультикультуралізму та можливості його впровадження.

2. Розділ 2.3 дисертантка присвячує аналізу права та суспільної моралі в контексті правового мультикультуралізму. Розглядає справедливість в мультикультурному суспільстві, зміни в ставленні до існування різних ідентичностей та намагань держави досягти єдності, цілісності національної ідентичності. На стор. 100 авторка слушно зазначає: «...справедливість стала орієнтиром природно-правових цінностей, завдяки яким чинне право оцінювалося на предмет відповідності моральності. У сучасному праві справедливість тісно пов'язана з мораллю та ґрунтується на уявленнях про людину як частини нової європейської культури...». Тим не менше, на мою думку, оригінальності дисертаційній роботі надало б визначення способів забезпечення справедливості в мультикультурному суспільстві, з'ясування понятійно-категоріального апарату, який необхідний для розкриття суті справедливості в мультикультурному суспільстві; визначення ролі та впливу теорій мультикультуралізму та справедливості на суспільну практику; дослідити зміну уявлень на шляхи досягнення справедливості в складному соціумі.

3. На стор. 21-26; 55-63; 92; 160 дисертаційної роботи авторка неодноразово згадує про політику правового мультикультуралізму, яка є невід'ємною складовою курсу демократичної європейської держави, на модель

якої орієнтується Україна. Так як мультикультуралізм є особливою формою інтегративної ідеології, за допомогою якої поліетнічні, полікультурні національні спільноти реалізують стратегію соціальної злагоди і стабільності на принципах рівноправного співіснування різних форм культурного життя, то рецензована робота загалом була б більше наближеною до потреб сучасного українського суспільства, якби дисертантка акцентувала на практичному значенні дослідження та вивчення методологічної розробки і реалізації демократичного інтегративного мультикультуралізму, який сприяв би інтеграції полікультурного, поліетнічного українського суспільства та надав би поштовх для нового етапу демократизації соціуму з метою безперешкодного входження України до сучасної європейської та світової спільноти.

4. Мультикультуралізм сьогодні виступає в якості основного принципу нового суспільства в умовах глобалізації. Глобалізація сучасного світу та трансформація суспільства активізували перехід до нового, толерантного типу соціальних відносин, що передбачає виховання особистості з високим рівнем культурної толерантності. Авторка вдало наголошує на тому, що «...толерантність в епоху глобалізації стає можливістю окреслити важливість власної національної культури, її унікальності та самобутності та шляхом до визначення форм співіснування в середині плюралізму культур...» (стор.192). Однак доречно було б провести соціально-філософського аналіз особливостей становлення толерантної особистості в сучасному соціумі та розкрити філософську специфіку становлення толерантної особистості в умовах правового мультикультуралізму.

5. Детальний аналіз дисертаційної роботи, автореферату та статей дисертантки свідчить про деяке перевантаження тексту дослідження вузько філософським категоріальним апаратом, що на мою суб'єктивну думку звужує цілісне сприйняття авторської позиції щодо досліджуваної наукової проблеми, хоча, підкреслю, спеціальність даної наукової розвідки – філософія права, тому й це не обмежує дослідницький потенціал автора.

Висловлені вище застереження, зауваження і поради не впливають на загальну високу позитивну оцінку рецензованого дисертаційного дослідження, оскільки переважно мають рекомендаційний характер і не торкаються винесених на захист теоретичних положень. Вказівка на згадані дискусійні положення підкреслює складність та значущість теми проведеного дослідження і спрямована на їх усунення в процесі подальших наукових розробок цієї проблеми.

Текст дисертації як за обсягом, так і за змістом відповідає основним науковим та методичним вимогам до праць в галузі юридичної науки. Основні положення дисертації адекватно представлені у публікаціях О.О. Юрійчук, які у кількості, що вимагається МОН України, вийшли у фахових виданнях, затверджених переліком МОН України (5 статей у фахових виданнях). Співставлення текстів дисертації та автореферату свідчить, що основний їх зміст є ідентичним. В авторефераті знайшли своє відображення основні положення роботи, проміжні та кінцеві висновки.

Рецензована дисертаційна робота Юрійчук Олени Орестівни та її автореферат відповідають вимогам, що ставляться у «Порядку присудження наукових ступенів» (п.п. 9, 11, 12, 13), затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (згідно з чинним порядком присудження наукових ступенів), а сама здобувачка, на основі публічного захисту представленої дисертації, заслуговує присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права.

Офіційний опонент:

старший науковий співробітник
відділу організації наукової роботи
Львівського державного університету
внутрішніх справ
кандидат юридичних наук

3.3. Івануся